

AZƏRBAYCAN QARAQOYUNLU ORDUSUNU TƏŞKİL EDƏN HƏRBİ BİRLİKLƏR

Ülvi Zərbəliyev
Gəncə Dövlət Universiteti
ulvizerbeliyev@gmail.com

Açar sözlər: Azərbaycan, Qara Yusif, Qaraqoyunlu ordusu, Teymurilər, süvari qoşun.

XIV əsrin sonlarında Əmir Teymurun Azərbaycana hərbi yürüşləri dövründə Azərbaycanda onlara qarşı mübarizə aparan qüvvələr arasında Qara Məhəmməd və oğlu Qara Yusifin rəhbərlik etdiyi Qaraqoyunlular önəmli rol oynamışdılar. Şübhəsiz ki, Əmir Teymur ordusuna qarşı mübarizənin gedişində Qara Yusifin başçılığı altında döyüşkən ordu toplanılmış və bu ordu Teymurilərin Azərbaycanda ağalığına son qoyaraq mərkəzi Təbriz şəhəri olan dövlətin yaradılmasında əsaslı rol oynamışdı. Qaraqoyunlu ordusu bir qayda olaraq hökmdarın ixtiyarında olan xüsusi qoşundan və vilayət hakimlərinin nəzarətində olan və çərik adlanan qoşundan ibarət olmuşdur.

Qaraqoyunlu ordusunun əsas zərbə qüvvəsini süvari qoşun təşkil etmişdi. Qara Yusifin başçılığı altında Qaraqoyunlu süvari ordusunun Teymurilər üzərindəki ardıcıl qələbələri onlara böyük nüfuz qazandırmış, rəqibləri Ağqoyunlularla savaşa da bu ordu öz üstünlüyünü dəfələrlə sübuta yetirmişdi. Qaraqoyunlu süvari ordusunda yüksən nizam-intizam və döyüş ruhu mövzud olmuşdu. Döyüşlərdə rəqibləri üzərində qələbə qazanılmasında əsaslı rol oynamışdı.

ВОИНСКИЕ СОЕДИНЕНИЯ, ВХОДЯЩИЕ В СОСТАВ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ АРМИИ ГАРА-ГОЮНЛУ

Ульви Зарбалиев

Ключевые слова: Азербайджан, Кара Юсуф, армия Гара-Гоюнлу, Тимуриды, кавалерийские войска.

Во время военных походов Эмира Тимура в Азербайджан в конце XIV века среди сил, боровшихся против них в Азербайджане, важную роль играли Гара-Гоюнцы во главе с Гара Мухаммедом и его сыном Гара Юсуфом. Несомненно, в ходе борьбы против армии Амира Тимура была собрана воинственная армия под командованием Гара Юсуфа, которая сыграла фундаментальную роль в создании государства с центром в городе Тебриз, положив конец господству Тимуридов в Азербайджане.

Войско Гара-Гоюнлу состояло, как правило, из специального войска, находившегося в распоряжении правителя, и войска, находившегося под контролем провинциальных правителей и называвшегося черик.

Основную ударную силу армии Гара-Гоюнлу составляла кавалерия. Последовательные победы конницы Гара-Гоюнлу под командованием Гара Юсуфа над Тимуридами принесли им большой авторитет, и эта армия не раз доказывала свое превосходство в боях со своими противниками Аг-Гоюнлу. В кавалерии Гара-Гоюнлу царил повышенная дисциплина и боевой дух. Он сыграл фундаментальную роль в достижении победы над противниками в битвах.

MILITARY FORMATIONS THAT ARE PART OF THE AZERBAIJANI QARA-QOYUNLU ARMY

Ulvi Zarbaliyev

Keywords: *Azerbaijan, QaraYusif, Qara-Qoyunlu Army, Timurids, cavalry troops.*

During the military campaigns of Emir Timur to Azerbaijan at the end of the XIV century, Qara-Qoyunlu led by Kara Muhammad and his son Kara Yusuf played an important role among the forces fighting against them in Azerbaijan. Undoubtedly, during the struggle against the army of Amir Timur, a militant army was assembled under the command of Kara Yusuf, which played a fundamental role in the creation of a state centered in the city of Tabriz, putting an end to the rule of the Timurids in Azerbaijan. Qara-Qoyunlu's army consisted, as a rule, of a special army at the disposal of the ruler, and an army under the control of provincial rulers and called cherik.

The main striking force of Qara-Qoyunlu's army was cavalry. The successive victories of the Qara-Qoyunlu cavalry under the command of Kara Yusuf over the Timurids brought them great authority, and this army has repeatedly proved its superiority in battles with its Ag-Qoyunlu opponents. The Qara-Qoyunlu cavalry was dominated by increased discipline and morale. He played a fundamental role in achieving victory over opponents in battles.

Giriş

Xalqımızın orta çağlar tarixinin öyrənilməsi baxımından tarix elminin qarşısında bir sıra mühüm problemlər durmaqdadır. Vaxtı ilə pantürkizm, panislamizm və panİranizm öldürücü yarlıqları ilə yasaq olunmuş şərəfli keçmişimiz elə araşdırılmalı, bu günkü gənclərə və gələcək nəsillərə elə çatdırılmalıdır ki, onlar basılmaz qeyrət ruhu, sarsılmaz əqidə və milli qürur duyğusu

ilə minillik üçün silahlanmış olsunlar, tariximizi şəərəflə yaşada bilsinlər. Bu şəərəfli borcu həyata keçirmək üçün Vətənimizin keçmişinin hərtərəfli və dərinlən araşdırılması böyük əhəmiyyətə malikdir. XV yüzillik öz tarixi-fəlsəfi mahiyyətinə görə tariximizin dönüş mərhələsi hesab edilə bilər. Azərbaycan türklərinin milli inkişaf tarixində bu dövrün xüsusi yeri vardır. Məhz XV yüzilliyin başlanğıcında Qara Yusifin başçılığı altında Qaraqoyunlu ordusu Azərbaycanda Teymuri ağalığına son qoydu, mərkəzi Təbriz şəhəri olan və Oğuz-türk dövlətçilik ənənəsinə söykənən dövlət quruldu. Qaraqoyunlu dövlətinin yaranması ilə Azərbaycan ərazisində Oğuzlar (türkmanlar) artıq yalnız etnik cəhətdən deyil, həm də siyasi baxımdan hakim mövqə qazandılar. Bu dövəmdə Dərbənddən Diyarbəkəre və Ərdəbildən Ərzincana qədər uzanan ərazi, yəni Azərbaycan və Şərqi Anadolu torpaqları Yaxın Şərq xalqlarının şüurunda «Türkman eli», Təbriz isə «dar-ül-mülkü Türkman» kimi qəbul edilməyə başlanmışdır[9, 163; 10, 10].

Azərbaycanda Teymuri ağalığına son qoyulması bilavasitə Qara Yusifin rəhbərliyi altında Qaraqoyunlu ordusunun döyüş meydanında düşmənin çoxsaylı ordusundan çəkinməyərək onunla mübarizəyə başlaması, ardıcıl zəfərlər qazanaraq onları ölkədən çıxarmağa nail oldu. Qüdrətli Teymuri ordusuna qarşı mübarizədə Qara Yusifin mühüm qələbələr qazanmasında onun yaratmış olduğu ordu əsaslı rol oynamışdı. Biz bu məqələmizdə dövrün mənbələrinə və elmi tədqiqatlara əsaslanaraq Qara Yusifin Teymurilər üzərində ardıcıl qələbələr qazanmasını təmin edən ordusu barədə məlumat verməyi qarşıya məqsəd qoymuşuq.

1. Hökmdarın xüsusi (xassə) qoşunu

Azərbaycan Qaraqoyunlu dövlətinin ordusu sarayın ixtiyarındakı nisbətən azsaylı (xassə) qoşundan və ayrı-ayrı vilayətlərdə yaşayıb, yalnız hərbi yürüşlər zamanı cəmlənərək öz başçıları ilə birlikdə hökmdarın köməyinə yollanan döyüşçülərdən (çərik) ibarət olmuşdur[7, 51]. Qaraqoyunlu hərbi təşkilatı Cəlairilər, Elxanilər və Teymurilərin hərbi təşkilatları ilə oxşar xüsusiyyətlərə malikdir. Təşkilatı baxımdan Qaraqoyunlu ordusu ilə Ağqoyunlu hərbi təşkilatı arasında böyük bir oxşarlıq olsa da, yeganə fərq orduların müxtəlif türkman tayfalarından təşkil edilməsidir[16, 298; 6, 69]. Qaraqoyunlu ordusunu təşkil edən tayfalar arasında Sədli, Baharlı, Bayramlı, Alpaut, Düharlı, Qaramanlı, Hacılı, Ağaçəri, Döğər kimi tayfalardan yığılan döyüşçü dəstələri əsas rol oynayır. Qaraqoyunlu tayfaları arasında ən döyüşkən qrupu Alpautlar təşkil edirdi. Onlar döyüş zamanı Qaraqoyunlu ordusunun sol cinahında yer alırdılar. Alpautlar əvvəllər Həmədan bölgəsində fəaliyyət göstərdilər. Onların rəhbəri Qorqan bəy Alpaut idi. 1421-ci ilin iyulunda Qaraqoyunlu İsgəndərlə Teymuri sultanı Şahrux arasında baş verən Aləşgərd döyüşündə alpautlar Qorqan və Sorqan Alpautun rəhbərliyi altında ordunun sol cinahında yer almışdılar[15, 68]. Cahanşah dövründə Alpautlar mühüm vəzi-

fələr əldə etdilər. Bu dövrün görkəmli Alpaut bəyləri arasında Bağdad valisi Tavacı Məhəmməd bəy də var idi[15, 245; 6, 71]. Aləşgərd döyüşündə Qaraqoyunlu İsgəndərin ordusunun sağ cinahına Pir Məhmad Sədli öz tabeliyində olan sədlilərlə birlikdə yer almışdı[15, 68].

Türkman tayfaları həmişə hökmdara hərbi dəstək verən birlik olmuşdur. Belə ki, Cahanşah Uzun Həsənə qarşı yürüşə çıxan zaman nöqərlərini də özü ilə aparmışdı. Uzun Həsən Cahanşahı qarşılamaq məqsədilə səfərə çıxanda xəfiyyələri məlumat verdilər ki, “Cahanşah Mirzə öz köçünü göndərib və xüsusi qoşunu, əmirləri, boy nöqərləri və övladları ilə birgə düşərgəsində qalıb və rahatca yatıb. Firsəti əldən vermək olmazdı”[15, 245]. Bu xəbəri alan Uzun Həsənin döyüşə girdiyini görürük.

Qaraqoyunlularda hökmdarın xüsusi (xassə) ordusunun əsgəri hissəsi: puşandarlardan – ağır silahlanmış zirehli süvarilərdən, tirkəşbəndlərdən – ox atanlardan və qulluqçulardan – at və dəvələrə, böyük əmirlərin çadırlarında, nəqliyyat vasitəsində xidmət edənlərdən ibarət olurdu. Puşandarlara və tirkəşbəndlərə nöqərlər deyilirdi. Puşandarlar dövrəsi gümüş və ya qızıl suyuna çəkilməmiş xırda lövhəciklərdən qayrılmış zirehli paltarlar geyirdilər. Tirkəşbəndlər isə möhkəm dəri paltarlar geyirdilər ki, bunları nə qılınca zərbəsi kəsə bilər, nə də ox deşə bilirdi[11, 95; 10, 98].

Qaraqoyunlu dövlətinin ilk dövrlərində başlayaraq hökmdara xidmət edən nöqərlər mənbələrdə “nöqəran-ı xassə və boy nöqərləri” kimi bəhs olunmuşdur[4, 579; 5, 89; 8, 37].

Qaraqoyunlu ordusunun ən mühüm hissəsini süvari qoşun təşkil edirdi. Süvari ordu piyada qoşundan sayca daha çox olurdu və onlardan daha sürətli hərəkət edirdilər. Qaraqoyunlular uzun illər at üstündə yarımköçəri həyat sürdükləri üçün daim hərəkətdə olmuş, bu yaşam tərzi onların süvari qüvvələrini digər birliklərdən daha da güclü etmişdir. Qaraqoyunlu süvari qoşunları qədim türk və monqol qoşunları kimi yüngül süvari birliklərdən ibarət olub, yüksək çevik və manevr qabiliyyətinə malik idilər. Belə bir ordunun bir bölgədən digərinə hərəkət etməsi və ərzaq tədarükü görməsi daha asan idi. Qaraqoyunlu hökmdarları süvari qoşunları sayəsində hərbi yürüşlərdə və basqınlarda böyük uğur qazana bilirdilər[14, 66].

Qaraqoyunluların süvari qoşunları əsasən atlı birliklərdən təkil olunurdu. Cahanşah oğlu Pırbudağın üzərinə Şiraza tərəf yürüş edərkən öz düşərgəsini Ucanda qurdu. Pırbudağın min beş yüz nəfərlik süvari qoşunu hücumla göndərdiyini xəbər aldı. Buna görə Məhəmmədi Mirzə, Əmir Şahəli, Əmir Əlişəkər, Əbülfəth Bəstami və Qasım Pərvanəçini bir çox digər əmirlərlə təqribən beş min süvari qoşunu onlara qarşı göndərmişdi[15, 194]. Əbubəkr Tehrani yazır ki, Cahanşah Heratda olan zaman Teymuri Əbu Səidin Ubə tərəfdə olduğu xəbərini aldı. Buna görə qoşun göndərib Ubə tərəfə yollandı. Bu zaman Pırbudaq Şirazdan qoşun çəkib Qohestan vilayətinə gəlmişdi. O, 18

minlik ordusu ilə sürətlə hərəkət edib atasının qoşununa birləşdi. Əsgərlər xeyli sevinib şadlandılar. Qoşun daha da ürəkləndi[15, 189].

Qaraqoyunlular süvari qoşunların hazırlanmasına xüsusi önəm verir, hətta döyüşə getməzdən əvvəl vəziyyətə, mövsümə və düşmən qüvvəsinin imkanlarına uyğun hazırlaşmağa çalışırdılar. Bunun ən gözəl nümunəsini Sultan Şahruxun Azərbaycana yürüşü zamanı Qaraqoyunlu hökmdarı İsgəndərin Teymuri ordusuna müqavimət göstərmək üçün gördüyü hazırlıqlarda görə bilərik. Atları heç vaxt fil görməmiş İsgəndər Teymuri ordusunun fillərindən qorxacağını düşünərək ordusunu öyrətməyə çalışır, saman kisələri və iri mal-qaranı fillərə bənzədir, palçıqdan fil heykəlləri düzəldir, üstünə silahlı adamlar qoyur və atlarını qorxmayana qədər onların üzərinə sürərək öyrətməyə çalışmışdı[12, 100; 1, 63].

2. *Piyada ordu*

Qaraqoyunlu dövlətinin hərbi təşkilatlanması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən piyada qüvvələr, döyüş vaxtı istifadə edilən mühüm hərbi birlikdən biridir. Qara Yusiflə Teymuri Əbu Bəkr arasında Təbriz yaxınlığında Sədrüddə baş verən döyüşdə Qaraqoyunlu ordusunda piyada əsgərlər iştirak etmişdi. Həsən bəy Rumlu yazır: “Qara Yusif İraq əmirlərinin sözünün və əməlinin bir-birinə müvafiq olduğunu gördükdə, onların hamısını ənamlar və bəxşişlərlə ümidvar edib hər birini gözəl ikram və bol hədiyyə ilə şərəfləndirdi. Ondan sonra iyirmi min süvari və piyada ilə şahzadəni qarşılamağa çıxdı. Sözügedən ilin zilqədə [ayının] 24-də (21.04.1408) Sədrüddə iki tərəf bir-biri ilə qarşılaşdı”[12, 58]. Döyüş Qara Yusifin qələbəsi ilə başa çatdı. Dövrün ilkin mənbəsi Teymuri Sultan Şahruxla vuruşmağa qərar verən Qara Yusifin Təbriz əyalətindən xüsusi piyada qoşun toplaşmağa çalışdığını göstərir[12, 94]. Faruq Sümer Qara Yusifin topladığı bu piyada əsgərlərin nə məqsədlə toplandığı sualına cavab tapa bilməsə də, Osmanlı ordusundakı piyada əsgərlər kimi onlardan istifadə oluna biləcəyini qeyd edir. O, toplanılan piyada əsgərlərin silahlı döyüşçülər hesab edildiyini və Osmanlı ordusundakı yüngül piyada əsgərlər kimi hərbi xidmətdə istifadə edilməsinin nəzərdə tutulduğunu bildirir. Bundan əlavə, o, bu dövrdə toplanan piyada əsgərlərin indiyədək heç vaxt hərbi xidmət keçmədiyini vurğulayaraq, səngər qazmağın da onların vəzifələri arasında yer aldığını qeyd edir. Qara Yusif dövründə piyadalardan istifadə edilməsi, döyüş taktikasında yeni bir üsul sınaq istəyi ilə izah edilə bilər[13, 109-110].

Həsən bəy Rumlunun verdiyi məlumata görə, 1429-cu ilin sentyabr ayında Teymuri sultanı Şahruxla Qaraqoyunlu İsgəndər arasında Salmas yaxınlığında baş verən döyüşdə də Qaraqoyunlu ordusunda süvarilərlə yanaşı, piyada əsgərlər də iştirak etmişdi. Həsən bəy Rumlu yazır: “Ramazan [ayının] 21-də (24.06.1429) cahan hökmdarı Sultaniyyədə cah-calalla dayandı. Ta şəvval [ayının] başlanğıcına (04.07.1429) kimi orada qaldı. Marağa şəhəri

müzəffər əsgərlərin dayanacaq yeri olduqda belə bir xəbər gəldi ki, Mirzə İsgəndər cövsən geyən bahadırların qorxusundan Əlincəqdən Səlməsa köçərək, sağdan dağla və soldan su ilə əhatə edilmiş bir yerdə qərar tutub, ordugahının dörd tərəfində xəndək qazdırıb. Həmin xəbər üzündən o həzrət (Şahrux) Mirzə İsgəndərin üstünə yollandı. Şənbə günü, zilhiccətül-həram ayının 10-da (10.09.1429) Səlməsda türkman qoşunlarının müqabilində cah-calalla dayandı. Ertəsi gün hər iki tərəf ordunun səflərini düzəltdi. Şahruxun sağ cinahında Baysunqur qərar tutdu. Mirzə Məhəmməd Cuki sol cinahda yerləşdi. O tərəfdən də Mirzə İsgəndər əlli min süvari və piyada ilə mükəmməl və müsəlləh vəziyyətdə qarşıda mövqə tutdu"[12, 128-129; 10, 141-142]. Görünür, İsgəndər vaxtı ilə atasının piyada əsgərlərin iştirakı ilə həyata keçirə bilmədiyi döyüş taktikasını tətbiq etməyi düşünürdü. Lakin Teymuri ordusunda olan fillər "döyüş meydanında bulud və külək kimi dolaşmağa və coşmağa başladığına" görə bunu gerçəkləşdirə bilmədi.

Sonrakı Qaraqoyunlu hökmdarları tərəfindən də piyada ordudan istifadə edilmişdi. Əbubəkr Tehrani yazır ki, Cahanşahın hakimiyyəti dövründə, Seyid Şirvaninin öldürülməsindən sonra, Pərbudağın Lavər keçidində Teymuri Səncər Mirzə ilə çox çətin bir döyüşü oldu. Döyüş zamanı Teymuri ordusu bir neçə dəfə qaraqoyunlulara üstün gəldiyinə görə, Pərbudaq döyüş nizamını itirib geri çəkilməyə və qaçmağa meyl etdi. Lakin Pirqulu Kukeltaş onu sakitləşdirib dayanmağa çağırırdı. İgid cavanlardan və Pərbudağa sadıq cəsur əmirərdən biri olan Əli Çəkkak İsfahani bir dəstə piyadani hazırlayıb teymurilərin sığındığı dağın arxasından onların evlərinə hücum etdi. Əsgərlərin arasına hay-küy və qarışıqlıq düşdü və onlar öz ailələrini qorumaq üçün geri döndülər. Türkmanlar onlara üstün gəlib pərən-pərən saldılar[15, 181; 3, 286]. İlk mənbələr Cahanşahın İraq və Farsı aldıqdan sonra 20 min atlı və piyadani Əmir Ərəbşaha verib Ərzincana hücumu göndərdiyini bildirir[15, 133]. Bu, Cahanşah dövründə də Qaraqoyunlu ordusunda piyada ordudan istifadə olunduğunu bir daha təsdiq edir.

3. *Əyalət qoşunu (Çərik)*

Qaraqoyunlu ordusunda ayrı-ayrı vilayətlərdə məskunlaşan və həmin vilayətin idarəsinə rəhbərlik edən tayfa başçılarının sərəncamında olan qoşun çərik adlanırdı. Çərik Qaraqoyunlu dövlətinin əsas hərbi qüvvələrindən biri idi[17, 71]. Ancaq ayrı-ayrı tayfa başçılarının nəzarətində olan hərbi qüvvələr dövlətdən tam asılı olmadığı üçün müharibə zamanı və ya ondan sonra bir tərəfdən digərinə keçə bilərdi. Güclü və qüdrətli görünən Qaraqoyunlu dövləti tayfa başçılarının ordudan getməsi ilə birdən-birə zəif və gücsüzləşə bilərdi. Qaraqoyunlu çərik ordusu əsasən Sədli, Baharlı, Bayramlı, Alpaut, Çağirli, Dühərli, Qaramanlı, Hacılı, Ağaçəri, Döğər tayfalarından təşkil olunurdu. Bəzi ərəb və kürd tayfaları da köməkçi qüvvə kimi iştirak edirdilər[bax: 13, 20-32; 8, 39].

Azərbaycan Qaraqoyunlu dövlətində əyalətlərin idarəsi şahzadələrə və tanınmış əmirlərə həvalə olunurdu, müharibə zamanı həmin əyalətlərin qoşunu hökmdarın ordusuna qoşulur və baş verən döyüşlərdə iştirak edirdilər. Belə ki, 1420-ci ildə Qara Yusif Teymuri sultanı Şahruxa qarşı Təbrizdən hərəkət edən zaman “Azərbaycan, Arran və Bağdad diyarının bölgələrindən çoxlu qoşun və saysız əsgər topladı və sabiq zamanlarda, keçmiş qərinalərdə hər nə toplamışdısa, onlara payladı”[12, 94]. Bu, bir daha təsdiq edir ki, düşmən təhlükəsi ilə üzləşdikdə Azərbaycan Qaraqoyunlu dövlətinin demək olar ki, bütün vilayətlərindən qoşun toplanılırdı. Dövlətin əksər vilayətlərinin idarəsi ayrı-ayrı tayfa başçılarına, tanınmış əmirlərə tapşırıldığına görə ehtiyac duyulduqda onlar hökmdarın çağırışı ilə öz qoşunları ilə onun yardımına tələsir və baş verən döyüşdə iştirak edirdilər.

Əbubəkr Tehraninin verdiyi məlumata görə, Qaraqoyunlu İsgəndərlə Teymuri Sultan Şahrux arasında baş verən Aləşgərd döyüşündə İsgəndərin ordusunun sağ cinahında Pir Məhməd Sədli, sol cinahında isə Sorqan və Qorqan Alpaut öz qüvvələri ilə yer almışdılar. Teymuri ordusunun sol cinahında yer alan Ağqoyunlu Osman bəylə döyüşdə Sədlilər məğlub olmuş və Pir Məhməd bəy Sədli, oğlanları Pir Qeyb və Pir Üveyslə birlikdə əsir düşmüşdülər[15, 69, 70]. Baharlı tayfasından Əlişəkər bəy Qaraqoyunluların ən məşhur əmirlərindən biri olmuşdu. O, Ağqoyunlulara qarşı döyüşlərdə yaxından iştirak etmişdi. 1457-ci ildə Dəclə ətrafında Rüsəm Tərhanın başçılığı altında Qaraqoyunlu ordusunun Ağqoyunlu Uzun Həsənlə baş verən döyüşdə Əlişəkər bəy Baharlı öz qüvvələri ilə ordunun sol cinahında yer almışdı[15, 148]. Əbubəkr Tehrani yazır ki, düşmənin sağ cinahını məğlub etmiş Əlişəkər bəy Rüstəm Tərhanın məğlubiyyəti və tutulmasından xəbərsiz olduğuna görə oğlu Pir Əli bəy və Solan bəylə birlikdə döyüşü davam etdirsə də, məğlub olaraq əsir alınmış, Əlişəkər bəy Cermuq qalasında, Pir Əli Ərqənə qalasında, Solan bəy isə Cünküşə qalasında zindana salınmışdı[bax: 15, 148-152].

Həsən bəy Rumlu yazır ki, Cahanşahın öldürülməsindən sonra Əlişəkər bəyin oğlu Pirəli bəy Əbu Yusif mirzəni səltənətə yüksəldib Həmədana yola düşdü. Onlar Həmədan hüduduna daxil olduqda xəbər gəldi ki, Kiçik Lur hakimi Şah Hüseyn Həmədana basqın edib, Şəhrizurda Bahar ulusu üzərinə həmlə edərək onları qarət etmişdir. Ona görə də qələbə nişanlı şahzadə onların üstünə sürətli yürüş edib, qəflətən ona hücum etdi və Şah Hüseyni mülazimlərindən beş yüz nəfərlə birlikdə qətlə yetirərək Həmədandan Cürbadəqana yollandılar. Oradan isə Şiraza çəkildilər. Lakin 1469-cu il oktyabrın ortalarında Uğurlu Məhəmmədin hücumuna məruz qalaraq öldürüldü[11, 274].

Cahanşahın ordusunda aparıcı döyüşkən tayfa əmirləri ilə yanaşı digər tayfa əmirləri də öz qoşunları ilə yaxından iştirak edirdilər. Əbubəkr Tehrani yazır ki, Cahanşah İraqı və Farsı aldıqdan sonra Əmir Ərəbşah Ayinlünü 20

minlik qoşunla Ərzincana göndərmişdi. Yaqub Alpaut və Əli bəy Ağacəri övladları kimi böyük və şanlı əmirləri də onlara qoşmuşdu. Qoşun o hüdudlara çatıb Şah Əli Musanı Şətəri qalasında mühasirəyə almışdı. Lakin Uzun Həsənin yürüş xəbərini alan Əmir Ərəbşah qalanın mühasirəsindən əl çəkərək Ərzincana çəkildi. Lakin Ərəbşah və qaraqoyunlu əmirləri Uzun Həsənin və müttəfiqlərinin gücünü və üstünlüyünü bildikləri üçün Ərzincandan Cahənşahın yanına yollandılar[15, 133].

Qaraqoyunlu hökmdarı Qara Yusifin övladları və yetkinlik yaşına çatdıqda ayrı-ayrı bölgələrə vali təyin edilir və onların ətrafına çoxlu əmirlər verilir. Şahzadələrin xidmətinə verilən bu əmirlər bütün hakim təbəqəni təmsil edirdi. Bununla da Qaraqoyunlu qoşunları üçün yeni baza yaradılırdı. Vilayətlərə hakim təyin edilən bu şahzadələrin ordusuna çoxlu müxtəlif tayfalar daxil idi. Beləliklə, həm tayfaların siyasi sədaqəti nəzarət altına alınır, həm də şahzadələrin siyasi nüfuz qazanmaq cəhdləri məhdudlaşdırılırdı. Qara Yusifin hakimiyyəti dövründə böyük oğlu Şah Məhəmməd Bağdad valisi idi, Cahənşah Sultaniyyəni, Əbu Səid Ərzincanı, İsfahan Adilcavazı, İsgəndər isə Kərkükü idarə edirdi[13, 111].

Əslində Qara Yusifin vilayət qoşunu (çərik) yaradaraq oğullarını onların başına qoymaqda məqsədi onları siyasətdən uzaqlaşdırmaq və dövlətin yükünü hərbi cəhətdən yüngülləşdirmək idi. Şahzadələrin xidmətinə verilən əmirlər də zaman-zaman onlardan asılı olmayaraq Qara Yusifin ordusuna qatılaraq xidmət edirdilər. Qara Yusifin, eləcə varisləri dövründə Qaraqoyunlu çərik ordusu dağınıq görünsə də, şahzadələrin qoşunları içərisində olan sadıq əmirlər Qaraqoyunlu ordusunun tərkibində olmaqda davam edərək hökmdara sadıq qaldılar.

Çərik ordusu şahzadələrin və ya onların yardımçısı olan əmirlərinin nəzarətində olan birliklər idi. Vilayət qoşununun hamısı heç də eyni tayfadan olan əsgərlər deyildi. Qaraqoyunlu ordusu hər hansı bir səfərə çıxdıqda vilayətlərdən qoşun toplanılırdı. Çərik ordusu şahzadələrin nəzarətində olan qoşunlardan və ya yüksək rütbəli əmirlərin himayəsində olan vilayət qoşunlarından təkil olunurdu. Vilayətlərə vali təyin olunan əmirlər yerli qoşunların da qayğısına qalır və lazım gəldikdə bölgə əsgərləri ilə döyüşə qatılırdı[1, 115].

Qaraqoyunlu hökmdarları hərbi səfərə hazırlaşarkən geniş səlahiyyətlərə malik hərbi vəzifəlilər təyin edirdilər. Bu hərbi vəzifəlilər təvaçilər adlanırdı. Təvacılar müharibə gözlənilən təqdirdə tabeliyindəki əyalətlərə gedərək, hərbi qüvvə toplayan və ayrı-ayrı qoşun dəstələri arasında əlaqə yaradan əmirlər belə adlanmışlar. Onlar döyüşçüləri səfərbər edir, ordunun olacağı yeri onlara bildirirdilər. Döyüşçülərin sayı və ordunun müharibə qüdrəti onun “təvaçi dəftəri” adlanan xüsusi kitabçasında qeyd edilirdi[7, 65; 10, 96].

Nəticə

Azərbaycan Qaraqoyunlu dövlətində ordunun əsasını tanınmış Qaraqoyunlu tayfalarından toplanan əsgərlər təşkil edirdi. Bunlar arasında Baranilərle yanaşı Sədlu, Baharlı, Bayramlı, Alpaut və Cagirli tayfaları xüsusi yer tuturdu. Buunla yanaşı, Qaramanlı, Hacılı, Ağacəri, Döğər və Dühərli tayfaları da Qaraqoyunlu ordusunun təşkilində mühüm rol oynayırdı. Qaraqoyunlu ordusunun təşkilati cəhətdən formalaşması və döyüş taktikasının yaradılması Qara Məhəmmədin dövründə (1380-1389) başlanılsa da, Qara Yusifin və varislərinin dövründə təşkilati baxımdan özünün ən yüksək fəaliyyəti ilə diqqəti cəlb etmişdir. İlkən qaynaqların verdiyi məlumata görə, Qaraqoyunlu süvari ordusu özünün döyüş qabiliyyətinə görə Yaxın və Orta Şərfin ən sayılıb-seçilən ordularından olmuşdur. Şübhəsiz ki, dövrü üçün yüksək döyüş qabiliyyətinə malik olan bir ordunun yaradılması, hər şeydən əvvəl Qara Yusifin həyatının daim rəqiblərinə və düşmənlərinə qarşı mübarizə həyatını yaşaması ilə sıx bağlı olmuşdur. Qaraqoyunlu ordusu, hökmdarın ixtiyarında olan xüsusi qoşundan, ayrı-ayrı tayfa əmirlərinin və vilayət hakimlərinin nəzarətində olan qoşundan (çərik) ibarət olmuşdu. Ehtiyac duyulduqda bu qoşunlar vahid komandanlıq altında birləşdirilmiş, hökmdarın qatıldığı döyüşlərdə orduya komandanlığı bilavasitə hökmdar, digər hallarda isə əmirül-üməra rəhbərlik etmişdi. Qara Yusif və varisləri dövründə Qaraqoyunlu ordusunun yüksək döyüş qabiliyyətinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilmişdi.

Mənbələr və ədəbiyyat.

1. Aka İ. Timur Ve Devleti, TTK Basımevi, Ankara: 1991.
2. Aka İ. İranda Türkmün Hakimiyyəti (Kara Koyunlular Devri)., TTK Yayınları, 2001.
3. Arayancan A.A. Karakoyunlu Cihanşan ve Dönemi (Siyaset-Teşkilat-İktisad-Din ve Kültür) 1438-1467, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2010.
4. Efendiyev O.A. “Kara-Koyunlu, Ak-Koyunlu ve Safevi Devletlerindeki Mülki ve Askeri Teşkilata Bakış”, Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayı – II, 21/72, (Temmuz-Aralık 2015), s. 578-586.
5. Erdem İ. “Ak-Koyunlu Ordusunu Oluşturan İnsan Unsuru”, Tarih Araştırmaları Dergisi, 15/26, Ankara: 1991, s. 85-92.
6. Erdem İ. “Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu Ordularına Genel bir Bakış ”, Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 24/37, Ankara: 2005, s. 57-77.
7. Fərzəlibəyli Ş.F. XV əsr Azərbaycan dövlətlərinin quruluşu. Bakı: Elm-təhsil, 2003.

8. Korkmaz A. Kara-Koyunlu Devletinin Azkeri Teşkilatı, Efe Akademi Yayınları, İstanbul: 2022.
9. Mustafayev Ş. Əbubəkr Tehraninin “Kitabi-Diyarbəkriyyə əsərinin” Azərbaycan dilində nəşri haqqında, Azərb. EA-nın Xəbərləri, Tarix, fəlsəfə, hüquq seriyası, 1998, №1.
10. Nəcəfli T.H. Azərbaycan Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətləri, Bakı: Çarşoğlu, 2012.
11. Petruşevski İ.P. XV əsr Azərbaycan dövlətləri, Azərb. SSR EA Tarix İnstitutunun Əsərləri, c. 1, Bakı: 1951, s. 49-108.
12. Rumlu Həsən bəy. Əhsənüt-təvarix (Tarixlərin ən yaxşısı). Fars dilindən tərcümə və şərhlər: AMEA-nın müxbir üzvü, t.e.d., prof. Oqtay Əfəndiyev, t.ü.f.d., dos. Namiq Musalı. Kastamonu: 2017.
13. Sümer F. Kara Koyunlular (Başlangıçdan Cihan – Şaha kadar). I cilt. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1984.
14. Sümer F. Safevi Devletinin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1999.
15. Tehrani Ə. Kitabi-Diyarbəkriyyə. Fars dilindən tərcümə edən, ön söz və şərhlərin müəllifi Rəhilə Şükürova. Bakı: Elm, 1998.
16. Uzunçarşılı İ.H. Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal, TTK Yayınları, Ankara: 1988.
17. Uzunçarşılı İ.H. Anadolu Beylikləri, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletləri, TTK yayınları, Ankara: 2011.